TA'LIM KLASTERI SHAROITIDA ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH MEXANIZMLARI

Ernazarova Dilnoza Xushvaktovna
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Samarqand filiali Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim klasteri sharoitida zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash mexanizmlari pedagogik, psixologik va tashkiliy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim muhitiga samarali integratsiya qilish faqat alohida metodik yondashuv bilan emas, balki maktabgacha ta’lim tashkiloti, umumiy o‘rta ta’lim maktabi, oliy ta’lim muassasasi, tibbiy-psixologik xizmatlar, oila va mahalla hamkorligini taqozo etadigan uzviy klaster modeli asosida amalga oshirilishi asoslab berilgan.
Kalit so‘zlar: ta’lim klasteri, zaif eshituvchi bolalar, inklyuziv ta’lim, pedagogik mexanizmlar, ijtimoiy moslashuv, ta’lim, surdopedagogika, individual yondashuv

Kirish. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining insonparvarlik mezonlari ta’lim tizimiga nisbatan yangi talablarni ilgari surmoqda. Xususan, har bir bolaning individual imkoniyatlari, psixofiziologik xususiyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda sifatli ta’lim bilan qamrab olinishi muhim ijtimoiy pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu jihatdan inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nafaqat nogironligi bo‘lgan yoki salomatligida ma’lum cheklovlari mavjud bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlaydi, balki jamiyatda bag‘rikenglik, teng imkoniyat va ijtimoiy adolat tamoyillarining mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, ayniqsa zaif eshituvchi bolalar bilan ishlash esa inklyuziv ta’lim jarayonining o‘ziga xos, murakkab hamda ko‘p omilli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Zaif eshituvchi bolalarning rivojlanish xususiyatlari eshituv analizatori faoliyatining qisman buzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu holat ularning nutqiy shakllanishi, eshitib idrok etish qobiliyati, ijtimoiy muloqotga kirishishi, o‘quv faoliyatidagi ishtiroki va emotsional barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bunday bolalarda atrofdagi tovushlarni to‘liq qabul qila olmaslik natijasida til materialini o‘zlashtirish sekinlashadi, muloqot jarayonida cheklanish kuzatiladi, bu esa ularning tengdoshlari bilan munosabatiga, jamoaviy faoliyatga qo‘shilishiga va umumta’lim sinfida o‘zini erkin his etishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash masalasini faqat maktab doirasida emas, balki ta’limning turli bo‘g‘inlari, maxsus mutaxassislar, ota-onalar va ijtimoiy institutlar hamkorligida hal etish lozim bo‘ladi.

Aynan shu nuqtada ta’lim klasteri tushunchasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta’lim klasteri ta’lim subyektlarining alohida emas, balki uzviy aloqador va maqsadga yo‘naltirilgan hamkorligini ifodalaydi. Bunda maktabgacha ta’lim tashkiloti, umumta’lim maktabi, pedagogik oliy ta’lim muassasalari, malaka oshirish markazlari, tibbiy-reabilitatsion xizmatlar, psixologik markazlar, mahalla va oila o‘zaro integratsiyalashgan holda faoliyat olib boradi. Mazkur yondashuv zaif eshituvchi bolalarni erta aniqlash, rivojlanishidagi ehtiyojlarni to‘g‘ri baholash, pedagogik yordamni tizimli tashkil etish va ularni umumiy ta’lim muhitiga bosqichma-bosqich olib kirish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Bu esa inklyuziv ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qator huquqiy me'yoriy asoslar shakllantirilgan bo'lib, unda alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, maxsus pedagogik xizmatlarni kengaytirish va umumta'lim muassasalarida teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash jarayonida ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, erta diagnostikaning barcha hududlarda bir xil yo'lga qo'yilmagani, o'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi yetarli emasligi, ota-onalar bilan hamkorlikning ba'zan sustligi, moslashtirilgan didaktik resurslarning cheklanganligi va ta'lim jarayonini individual ehtiyojlarga muvofiqlashtirishdagi qiyinchiliklar bunday bolalarning umumta'lim muhitiga to'laqonli kirishuviga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, zaif eshituvchi bolalarning inklyuziv muhitga tayyorgarligi faqat akademik tayyorgarlik bilan belgilanmaydi. Ularning eshituv qoldiqlaridan samarali foydalanishi, og'zaki va noverbal kommunikatsiya vositalarini qo'llashi, sinf jamoasida o'zini tutishi, ijtimoiy moslashuvi, psixologik ishonchi va o'zini namoyon eta olishi ham muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Shu bois tayyorlash mexanizmlari kompleks xarakterga ega bo'lishi, ya'ni tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy choralarni o'z ichiga olishi zarur. Ta'lim klasteri ana shu ko'p qirrali tayyorgarlikni yagona konseptual tizimga solish imkonini beradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan qaraganda, zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda bir nechta tayanch mexanizmlar ustuvor hisoblanadi. Ular orasida erta tashxis va korreksion ishlarni boshlash, nutqni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar, eshituv apparatlari va yordamchi texnologiyalardan foydalanish, individual o'quv dasturlarini ishlab chiqish, ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, o'qituvchi va ota onalarning pedagogik savodxonligini oshirish alohida ahamiyatga ega. Mazkur mexanizmlar tarqoq holatda emas, balki bir-biri bilan bog'liq holda ishlaganda samarali natija beradi. Shu ma'noda ta'lim klasteri modelini qo'llash nazariy va amaliy jihatdan asosli yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim klasteri sharoitida zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlashning mazmuni, shart-sharoitlari va samarali pedagogik mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat. Zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar, ta'lim subyektlari o'rtasidagi hamkorlik shakllari, inklyuziv ta'limga tayyorlik mezonlari hamda amaliyotda qo'llash mumkin bo'lgan metodik yechimlar yoritilgan.

Asosiy qism. Ta'lim klasteri sharoitida zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash mexanizmlarini tahlil etishda, avvalo, klaster yondashuvining mazmun-mohiyatini ochib berish zarur. Klaster modeli ta'limni yagona muassasa doirasidagi faoliyat sifatida emas, balki umumiy maqsad sari yo'naltirilgan bir nechta subyektlarning integrallashgan tizimi sifatida ko'radi. Bunday tizimda maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktablar, pedagogik oliy ta'lim muassasalari, amaliyotchi mutaxassislar, surdopedagoglar, logopedlar, psixologlar, shifokorlar hamda ota-onalar faol ishtirok etadi. Ularning uzviy hamkorligi zaif eshituvchi bolani inklyuziv muhitga tayyorlash jarayonini uzluksiz, tizimli va bosqichli tarzda tashkil etish imkonini beradi. Natijada bola faqat ta'lim olishga emas, balki ijtimoiylashuvga, jamoaga moslashishga va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ham tayyorlanadi.

Ta'lim klasteri sharoitida zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash o'zaro bog'liq pedagogik, psixologik va ijtimoiy mexanizmlar tizimiga asoslanadi. Ushbu jarayonda bolaning individual ehtiyojlari, rivojlanish xususiyatlari hamda ta'lim muhitining imkoniyatlari kompleks ravishda hisobga olinadi.

Muhim mexanizmlardan biri erta aniqlash va diagnostika hisoblanadi. Eshitishdagi nuqsonning barvaqt aniqlanishi korreksion-pedagogik yordam samaradorligini oshiradi. Diagnostika jarayonida bolaning eshitish darajasi, nutqiy rivojlanishi, kommunikativ ehtiyojlari va psixologik holati o‘rganilib, individual ta’lim yo‘nalishi belgilanadi. Ta’lim klasteri sharoitida bu faoliyat tibbiy, psixologik va pedagogik xizmatlar hamkorligida uzluksiz olib boriladi.

Zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda korreksion-rivojlantiruvchi yordam ham alohida ahamiyat kasb etadi. Surdopedagogik va logopedik mashg‘ulotlar orqali nutqiy rivojlanish, fonematik idrok va kommunikativ ko‘nikmalar takomillashtiriladi. Bu esa bolaning o‘z fikrini erkin ifodalashi va tengdoshlari bilan samarali muloqot qilishi uchun zamin yaratadi.

Ta’lim mazmunini moslashtirish va individual yondashuvni qo‘llash ham zarur omillardan biridir. O‘quv materiallari bolaning psixofiziologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilib, ko‘rgazmali vositalar, vizual materiallar va tushunarli ko‘rsatmalardan keng foydalaniladi. Bunday yondashuv bolaning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Jarayon samaradorligi ko‘p jihatdan pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasiga bog‘liq. Shu sababli o‘qituvchilarning maxsus pedagogik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, inklyuziv ta’lim metodlarini egallash hamda kommunikativ qo‘llab-quvvatlash usullaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Ta’lim klasteri mazkur yo‘nalishda oliy ta’lim muassasalari, malaka oshirish markazlari va amaliyotchi mutaxassislar hamkorligini ta’minlaydi.

Ota-onalar bilan tizimli hamkorlik bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va ta’lim jarayoniga moslashuvida muhim o‘rin tutadi. Oila a’zolariga bolaning rivojlanish xususiyatlari, nutqni rivojlantirish usullari hamda uy sharoitida qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari bo‘yicha tavsiyalar berilishi inklyuziv ta’lim samaradorligini oshiradi.Tengdoshlar jamoasida inklyuziv madaniyatni shakllantirish ham zarur shartlardan biridir. O‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlikka asoslangan muhit zaif eshituvchi bolaning jamoaga moslashuvini yengillashtiradi hamda uning ijtimoiy faolligini kuchaytiradi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsion va yordamchi texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Eshituv apparatlari, FM tizimlari, subtitrli videomateriallar, multimedia vositalari va interaktiv resurslar o‘quv materiallarini o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Mazkur jarayonning natijadorligini ta’minlash uchun muntazam monitoring va baholash ishlari olib borilishi lozim. Bolaning nutqiy rivojlanishi, akademik natijalari, kommunikativ faolligi va ijtimoiy moslashuvi doimiy ravishda kuzatilib, olingan ma’lumotlar asosida individual ta’lim dasturlari takomillashtiriladi.

Xulosa. Ta’lim klasteri sharoitida zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash erta tashxislash, korreksion-rivojlantiruvchi yordam, ta’limni moslashtirish, pedagoglar va ota-onalar hamkorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga asoslangan yaxlit tizimdir. Ushbu mexanizmlarning o‘zaro uyg‘unligi zaif eshituvchi bolalarning umumta’lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlaydi va ularning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *“Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror*. Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. *“2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”*. Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasining *“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni*. O‘RQ-637-son. Toshkent, 2020.
4. UNICEF. *Inclusive Education: Understanding Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. New York: UNICEF, 2017.
5. Hallahan D.P., Kauffman J.M., Pullen P.C. *Exceptional Learners: An Introduction to Special Education*. 14th Edition. Boston: Pearson Education, 2019.
6. Marschark M., Spencer P.E. *The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language and Education*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
7. Богданова Т.Г. *Сурдопедагогика*. Москва: Академия, 2018.
8. Karimov U.U., Mamatov S.A. *Inklyuziv ta’lim asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
9. Nurmuhamedova L.Sh. *Surdopedagogika asoslari*. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
10. Yuldashev J.G. *Ta’lim klasterlari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2022.